

եւ ձայնիւր հաղմանայ՝ բարձրաւ առաքելոյ որդոցն ի վերայ աստուածաբնալ բազկաց իւրեանց՝ զմարմինն ամենատուր ստուգապէս որպէս զմայր լուսոյ եւ զգանձ անապական կենաց ազգի մարդկան, զոր ըստ կանարկութեանն ի վերուստ ի հասարակաց փրկւելն, ըստ որ իշուցեալ վարձավակի հրացեալք աստուածամանիւ հրոյն կայծակամբք եղին ի տեղւոյն կոշեցեալ Գեառամանի՝ լոկով մինչեւ յերիս աւուրս՝ ի վերայ ամենատուր թաղմանն զսողմունք գութիւնս հրաշալւոր հրեշտակական ձայնիցն, եւ այլ ոչ եւս ու Վասն որոյ ի հաւատարմութիւն տյտորիկ իրախերութեանս գտաւ ոմն մի ի նոցունց իսկ յառաքելոցն որոցն՝ նուազեալ առ ի թուոյ նոցա ի ժամանակի զիւր հաւատքամանն, որոյ եկեալ յետոյ բուսաբուսեալ զառաքելայն առ ի ցուցանել նմայ իսկ յայտնեալ զգանձն իսկնորդպետիք, զմարմինն ամենաբնեւալ կուսին, հակառակեալք յայնժամ շնուլ զսարգիւմն եղաւնք՝ բացեալ զգեւելմանն զսին ունոյն եւ թափուր ի սուրբ մարմնիցն, եւ անցեցեալք՝ անգուտս ի միտ առին թէ յետ զաղարկոյ հրեշտակական արհնութեանցն փոխարեալ եղեւ մարմինն սուրբ ի ձեռն նոցին իսկ հրաշուն զարացն զերաշխարհայեալ տեղի մեծաբոլոյ եւ մեծապատիւ փառաց, որ զիտե ինքն միայն որ հրաշիցն տեղն է ծածկեալ առ ի բոլոր երեսելի զգայական աշխարհէս, ի Բերիստու Յիսուս ի Յէր մեր, որում փառք եւ պատիւ յախտեանս ամենն։

Պ Ա Յ Մ Ա Վ Ա Ն

ԵԿԱՐԵՐԹՈՐԳՈՒՍԹՅՈՒ ՊԵՏԱՐԹԵՆ ՄԷՋ ԵՐԿՈՒ ՄԻՋՆԵՆԵՆԸ ԳԵՊՔ

Ն) արմանալի երեւոյթ մըն է — որ թեւրիս ընթերցողին աչքին ալ զարկած ըլլայ, — թէ մեր առաջիկայ պատմութեան մէջ պնչափ նշանաւոր դեր խաղացող եկեղեցական անձը՝ Մինաս Խնկանոսեան՝ քաղբին հոգին, հասարակութեան ալ բազուկը, այն՝ առանց որուն

1 (Փորթի) «Հայրենի ձեռագրին մէջ տոյ նախագաւսելու կը տեսնուի «սակ մինչեւ յերիս աւուրս, եւս Սոս տեղ անապական ազատութիւն մը կայ, վասն զի «սակ», նախընթաց սեռական մը կ'ենթադրէ, որ ըստ այսմ՝ դուրս ինկած ըլլաւ։ Եւ Բայց որովհետեւ ամբողջ նախագաւսելեան ամբողջի մը կը պատկերէ, շնոր ընդունելի թէ հոյ դպրական մը պակաս ըլլաւ, այլ կ'ընդունելի որ «սակ», բայի մ'ազատագրութիւն է։ Եւ ձեռագրին որ հոս «Էջմի» բայն ըլլաւ է, որ զաղարկուր «ձեռագրին մէջ երկու կական յառեաւ (չ, է) ձայնափոխութեամբ «սակ», դուստն էր։ Փափակ է խոստ բազմապատկերութեամբ թիւնն թիւն փոխ զարդը ձեռագրաց մէջ շատ քանդաւա մը լինելու թիւն փոխ զարդը ձեռագրաց այն՝ որ հայրենի լեզուի լէ, եւ պատմաւն է անտարբեր այն՝ որ հայրենի լեզուի (եղբորդ անգամ եւ պատմական ժամանակի մէջ կատարուած) ձայնափոխութիւնը գեւ եւս իւր ընթացքին մէջն էր։»

2 «Սոսաքեալ» Բայց կարելի է որ հոս կական առ իստ ընկալական երկու հետ հետ չիմար թիւն մ'եւ զան ըլլաւ, այնպէս որ քեզ ըլլաւ կարգաւ «զարգեալ անգուտս ի միտ տարին եւս»

ձեռնուութեան խորհուրդ մը չէր ըլլար, վճիռ մը չէր բերուէր... քաղաքային կենաց, ինչպէս նաեւ բարոյական օրինաց ու կանոնադրութեան առաջին օրենսդիրը, որն որ իր յաղորդութեան, տաղանքին ու մեծ կարողութեանց համար «Յէրն, Յէրն, Յէրն Մինաս Խնկանոսեանց, Աստուածաբանութեան Վարդապետ եւ Առաքելական Միտմար, գանձիգուս գերազանցեալ զաբիդուլումին եւ առաքելական բրոնզեոգարիուս եւ արքիաիպագուս Վարդ ազգին, նաեւ արժանաւոր բլէպանուս» վերադիւնեցող պատուուեցաւ, որն որ իւր ժամանակին Մարիամ Թերերիւս մեծ կայսրու հինչ շքանշան ընդունած էր, . . . մէկէն ի մէկ պայպէս մոռցուեցաւ, եւ իրեն թէ անհետացաւ ու աներեւութացաւ։

Այս գիտական անձն, որ հասարակութեանն Վերնաւոր ու Հերմանշատ խորուեցաւ՝ քաղաքային գործերը շտկելու, արքիական երկիրները գնելու եւ կարողութիւն առանձնաշնորհութեանց կոնգրալ վերանորոգելու՝ հիմալ միայն տեղ մը կը յիշուի, եւ այս՝ առաջիկայ արածուութեանց կոնգրալին մէջ. բայց ան ալ, ինչպէս կ'երեւայ, միայն վասն արտաքին երեւութիւն, միայն անոր համար՝ որպէս զի իր անունն ալ հոն ըլլալ։

Ինչ է արդեօք այս տարօրինակ երեւութիւն պատճառը։

Մինաս Խնկանոսեանի ծննդեան տեղն անշուշտ Երեսաբնութեանն է, տղայութեան վրայ քիչ բան գիտնք։ Տղուն վրայ տեսնուած մեծ տաղանդի նշաններն եւ ուսման մէջ ցուցուցած սաստիկ յաղորդակութիւնը՝ յորդորեցին — որչափ թիւննք մակարկութիւնը պարագաներէն, — իր հայրն՝ որ պատանին Հռոմ խրկուի։ Հոս՝ Ռուբանեան զարդն ուսմունքն աւարտելէ ու քահանայ ձեռնադրուելէ ետեւ՝ Վենետիկ անցնելով, Միսիթարայ ու իր աշակերտաց ձեռքին տակ հայրենի լեզուին ու հայրենի ուսմանց մէջ ինք զինք կատարելագործեց։ Իր ճարտարաբանութիւնն ու յաղորդակ գործունէութիւնը հասարակութիւնն յօգուտ իւր գործածել գիտնալով՝ քաղաքը թէ նիւթապէս ու թէ բարդապէս իր տանը շատ յառաջացաւ։ Իր ձեռնաւորութեամբ շատ մը նոր կարգադրութիւններ եղան, իր միջնորդութեամբ շատ մը օրէնքներ դրուեցան — ինչպէս տեսանք, — եկեղեցի երթալու, զգեստեղները հագնելու, գինեւուն չնրթալու, Հրեշտակ ճեռունէն ետեւ դուրս չմտալու նկատմամբ. եւ այլն։

Այն քիչ բանն, զոր իր վրայ կը գտնեիք

գրուած տարեգիրներուն մէջ՝ յաջորդներուն մէջ կրնաք բովանդակել: 1733ին զինքը կը գտնէ քաղաքն ամենէն արժանաւորն Հոմմ երթալու, սորվելու եւ քահանայական կարգ ընդունելու: Երբ ասկից Անետիկ կ'անցնի՝ խորհուրդ կ'ընէ քաղաքն դատաւորն . . . եւ բոլոր ժողովուրդն, որ նստակ մը գրուի Տէր Մինասին որ Եղիսարեթուպոլիս գայ: Դը խոստանայ հասարակութիւնն այն ամէն ծախքերն զոր բրած է քաղաքէն մինչեւ Հոմմ, եւ ասկէ մինչեւ ցելդեսարեթուպոլիս, եւ դարձեալ՝ ինչ որ տան վարձու եւ կերակրոյ սուած է, բոլորը յետոս դարձնելու կամ վճարելու: Ուրիշ տեղ ալ կը գտնենք թէ քաղաքը հայիւ ընելով՝ վճարած է իր հօրը 50 ոսկի կամ 250 հունցարական ֆիորին. եւ պայման կը դրուի, որ Տէր Մինասը մինչեւ ի մահ ծառայութիւն ընէ, իւր կարողութեանն համեմատ, իբրեւ քահանայ եւ իբրեւ ուսուցիչ: Բայց ասկէ՝ որ օգնութիւն մատուցանէ ուրիշ որեւիցէ բանի մէջ որ քաղաքն բարորութեան ու յառաջադիմութեան համար հարկաւոր է:

“Ամի Տեառն 1733 Ապրիլի 6 խաւաքաւումն:

Պատուելի Աղաչայ Պիրովին Նիգօլին ժամանակն եղաւ այս բանն:

Խորհուրդ արինք այսպէս վասն տէր մինասին խնկանտանցն սեպն, որպէս սկիզբն զիրեն պատուելութիւնը ընտրելով ասգից մեր ի պաշտօնով քաղաքն ու խրկելով զերեն հրամանքը Հոմմ առ ուսուցանելոյ (՝) եւ տանելոյ կարք քահանայութեան, որն որ Աստուած արժանի արիւն ու ծախել կարգի. եւ ըլլալով իրեն Պատուելիութիւնը վէնետիք, անոր համար մինք խորհուրդ արինք այսպէս. Պատուելի Պիրովն եւ Պատուելի աղաներն եւ քահանայք եւ սարքուպ զաղահանքովն եւ բովանդակ ժողովուրդն հաւատառ եւ խնդրեցինք զՊատուելի Աղաչայ պարտոսն որ խրկէ ա. թուովմը Տէր մինասին ու հրամեցէք անէ, որ ալլի գայ մեր քաղաքը եւ այսպէս խօսողացիկնք, որ ունենանք խարճն քաշելու ասգից մինչեւ Հոմմ ու Հոմմն այլիկ մինչեւ տուն, իւր հրամանոցն բերնի եւ քրիպին ինչ որ տված ըլլայ նայ ունենանք դարձնելու. ու ինչ որ խարճած ըլլայ թէ հազարդի թէ թղէկերու՝ վերայ, թէ ինչ եւ իցէ եւ վէնետիքալ ինչ որ խարճած ըլլայ նայ բան չունինք, միան երթալու եւ ետ գալու մինչեւ տուն. եւ

կամ թէ որ իբր խարճած ըլլայ քաղաքին սեպն նայ քաղաքը պի գործընու:

“Գիտացլի որ սեպեց Աղաչայ ամիրան հետ քաղաքին ու վիճարեց քաղաքն զՏէր մինասին խնկանտան օրգոս սեպն որ հոմմ գընացիլ է եւ սորվիլէ, նայ վիճարեց քաղաքը Ծո օտգի պոյնին Բաժր մաճրի 250 մաճրի մաճրի, որ ունենայ վերջգրեալ Տէր մինասը քաղաքն մինչեւ ի մահ ծառայութիւն անելու ըսգ կարեացն ամենայն բանի քով, թէ քահանայութեան կարքին մէջ, թէ շօշաւանած՝ եւ թէ ուրիշ քաղաքին պիտուականութեանը սեպն, որ Գիտացլի ու հասգատ մնայ մինչեւ ի մահ. զոր Տէր Աստուած ընդերկայն աւուրս պահեցէ զամենքեանը եւ խաղաղութեամբ. ամեն:

Ինչպէս ուրիշ տեղ ալ յիշեցինք Այսարուհին Թուղթ մ'եկած ըլլալով որ քաղաքը կերպով մը օգնէ աւերութեան, Մինաս խնկանտան կը խրկուի Հէրմանշըատ, Պետրոս Քելեաներն եւ Ղազար Թովհանէսեանին հետ. կը արուի իրեն իշխանութիւն գործելու եւ խօսելու, ինչպէս որ Աստուած իրենց ազգէ:

Գանի մ'ամիս ետքը (1846 Յունիս 25) լիազօր իշխանութեանը կը խրկուի առ Մարիամ Թերեղեղ, որպէս զի թէ քաղաքին պարգեւած 1200 ոսկին, իրեն ձեռքը հասցընէ. եւ թէ որպէս զի արածութեան պատճենին 13 կամ 14 կէտերը վերանորոգել տայ: Ու կը գտնենք թէ այս ամէն բան մեծ յաջողութեամբ ի գլուխ հանած եւ ըստ կամաց ու ըստ քմաց Եղիսարեթուպոլիս հասարակութեան քաջած ու գործած է:

Պատճառն ուրեմն որ քաղաքը մէկէն ի մէկ իրմէն այնպէս ցրտացած է, կամ այն է որ Եղիսարեթուպոլիս պարգայինք իրմէն վախճան են, որ եպիսկոպոսութեան խնդիրը նորէն երեսն կը հանէ. եւ ըլլալով ինք Այսարուհիդն առջեւ ամենատիկնիլ անձն, անտարակոյս ինք զինք Գրանսիլուանիոյ Հայոց եկեղեցւոյն գլուխ անուանել կու տայ, — որ բանէն Եղիսարեթուպոլիս սեցիք մեծապէս կը վախնային, — եւ կամ այն որ Գրիգորեան տոմարին խնդրոյն մէջ խնկանտան աստիկ ընդդիմադրական դիրք մը բռնած էր. որովհետեւ այս նորոգութեան մեծապէս հակառակ էր:

Պատմութիւնը կը վկայէ թէ Եղիսարեթուպոլիս պարգայինք՝ Գրանսիլուանիոյ գաղթականութեանց մէջ՝ իրենք զիրենք միշտ առաջին

¹ Գրանսիլուանիոյ Եղիսարեթուպոլիս գրք:

² Schola, գրքոց, գործատուն:

³ Տես “Հանդէս Աւուս, 1892, Թ. 10, էջ 299:

կամ նախամեծեր կ'ուզէին համարիլ: Ուստի եւ չէին կրնար տեսնել, որ օտար Հայաքաղաքացիքն ինչ կերպով եւ ինչ իրենց զբաղ հեղինակութիւն ցուցնեն ու աղդեցութիւն բանեցնեն:

Այսպէս հանդիպեցաւ ի մէջ այլոց նախընթաց դարուն սկիզբը, երբ մեծանուն Վրդաբեան վարդապետ՝ Գրանսիրուանիոյ Հայոց եպիսկոպոսն իր իշխանութիւնը վրանին բանեցընելու զիրենք Կերպրայ հայաքաղաքը ամիսոյն կ'ուզէր՝ — Այսպէս հանդիպեցաւ 1736ին, երբ Միտաս Թորոսեան, որ ինչպէս գիտենք Վիեննա բանիւ եւ գործով կը ճգնէր որ բոլոր Գրանսիրուանիոյ Հայերն երջանկացնէ, ու զիրենք շրջակայ ազգաց հետ հաւատար աստիճանի բերէ: — որուն միջնորդութեամբ, ինչպէս յայտնի է, թէ՛ Հայաքաղաքացիք ու թէ՛ Նիդ-սարեթուպոլսեցիք ընդունեցան Վարդուս Կայսր-մէն իրենց առանձնաշնորհութեանց հրովարտակը, — Հայոց եպիսկոպոս ըլլալու ետեւէն ինչ կամ էր: Նիդսարեթուպոլսեցիք, ինչըրոյն առաջն առնելու ու եպիսկոպոսութեան վերանորոգութիւնը դեռ բողոքօյն մէջ եղած ատեն արմատաքի խելիւ համար, Ժողովեցան եւ սկսան խորհիլ թէ ինչ ճամբայ բռնելու են, որովհետեւ կը բռնէ թէ Միտաս Թորոսեան Վիեննա կայսր խոստովանահայրը ըստ իր կ'ուզէր, որ բռնէ ու կը ճգնէ Վրդաբեանին իրբու յարժող, Գրանսիրուանիոյ Հայոց եպիսկոպոս ըլլալու ու թէ ետեւէն կ'իյնայ իմանալու որ արդեօք Նիդսարեթուպոլսեցիք քահանայք, ինչպէս նաեւ աղաներն ու քաղաքացիք գիտնէն այս բանս, ու թէ արդեօք կ'ուզեն զինք իրենց եպիսկոպոս թէ ոչ: Իրենք այս վիճակի մէջ ըլլալով միաբերան սահմանեցին նախ որ բացարձակապէս ընդդէմ են եպիսկոպոսութեան. եւ երկրորդ թէ չեն ազգեր որ Թորոսեան հայ եկեղեցւոյն գլուխն ըլլայ, եւ որպէս զի չըլլայ թէ այս բանը մէկ երկու հուշի վրայ ինչպէ, որոշուեցաւ որ չուզողներուն անունը գրի անցուի ու միանգամայն լատին եպիսկոպոսին իմացնեն, Նիդսարեթուպոլսեցի հասարակութեան կամքն ու գիտաւարութիւնը:

Աս ըլլալէն ետեւ բողոքեցին քաղքովին Թորոսեանին քաղաքականութեանը դէմ, գլուխն ինչ ունենալով զՏէր Միտաս խնկանոսեան ու հասարակութեան մեծամեծներէն քանուկոս հոգի, որոնք անունին ալ բողոքման թղթին առկը ստորագրեցին:

Իրին աւելի լուսաւորութեան համար,

կը գնեմ: հոն, այս Ժողովոյն ու խորհրդանոց արտաձանագրութիւնն ըստ ընտրելու:

Ի. Թ. Վ. Բ. 1736- սեկտեմբերի, 23:

Գիտածով ինչպէս որ քաղվեցաւ պատվելի զընտըն եւ Ա. սարքադան իւր աղաներովն լեւ-սելով թէ Հ. պատվելի տէր միւսան Թորոսեանըն կու քալէ պէջըն իւրեպն եպիսկոպոսութիւն հանելու. եւ քննութիւն արաւ թէ Հ. գուման ու-նին գահանայեցըն. կամ աղաներն, կամ քաղաքըն, այս բանիս, թէ չէ. եւ նրմանապէս թէ Հ. կուզին զինքն իպիսկոպոս թէ չէ. եւ գիտաւ թէ որ զուգործուն անըններն պի գըրվի, որ ետգըն բանըն մէկի կամ երկուսի վրայ չի բնի, եւ զայս մեր խորհուրդըն գիտածովն որ իմաց գիտարվի մեր իպիսկոպոսն որ գիտածովն, կամ գիտենայ իպիսկոպոսն զմեր քաղքին կամքը, կամ թէ Հ. զգիտաւորութիւնըն:

Աւ կը յարժողեն ստորագրութիւններն, ու իւրաքանչիւր որ իր անունին քով՝ համա-աստի կ'աւելցընէ միանգաման իր կամքն՝ այսպէս.

«Ես տէր միւսան խնկանոսեայն եւ Աստուածաբանութեան վարդապետ եւ բէլգանուշ քաղքին կամս չէի ու ոչ գիտեմ. ա. Կ. Ես տէր եմանուշ քաղքեան եկեղեցիք քաղքի թի իմ կամքը չէ. ա. Կ.

Ես տէր աստիքանոս տէր մէքանուշ գաղքեան եկեղեցիք քաղքեի իմ կամքըն չէ:

Ես նիգոշ իսըգոցի պիտի քաղքին իմ կամանըն չէ եւ ոչ գիտացիլմ. ա. Կ.

Ես լուսիկ քելի եկեղեցեան եպիսկոպոսի իմ խորհրդըն չէ ոչ իմ խապուս է. ա. Կ.

Ես զեպոս քելի ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս է. ա. Կ.

Ես վարդան իսըգուշ ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս է. ա. Կ.

Ես ամիրայն մէղուէն խնկանոսն ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս եմ. ա. Կ.

Ես հանգոյ մէղուէնու խնկանոսն ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս է. ա. Կ.

Ես մարտիրոս լուսիկ ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս եմ. ա. Կ.

David Osikij nec scio nec volo. ա. Կ.

Ես իսաքերոս Երմանի ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս եմ. ա. Կ.

Ես օլանէս գըրուէն որդի, ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս եմ. ա. Կ.

Ես նիկոլ որդի ըսթեփանէ չիմիւրցուս ոչ գիտեմ եւ ոչ խապուս է. ա. Կ.

1. Ես «Կ. Կ. Կ. 1898, Թ. Ե, էջ 161:

ու հաճոյական քաղաքավարութեամբը, թէ պաշտօնեաները, թէ արքունեաց մեծամեծները եւ թէ զնոյն ինքն զկայսրուհին, — որմէ իբրեւ պարզ եւ ընդունաւ էր նաեւ իր մանրանկար կենդանագիրն սկիւռ շղթայով կախուած. — ասանկ երկդեցական վերին իշխանութեան գաղափար մը նման ըլլայ իր մտացը մէջ զոր զգացուցած ալ ըլլայ իւր քաղաքացոյց, որոնք — ինչպէս վերը տեսանք, — հազիւ թէ սաստիկ ընդդիմադարձութեամբ ու հակառակութեամբ Գրան-սիրութեանց հոյ եկիսկոպոսութեան վերանորոգութեան դռները գոցած էին:

Աս մտածել կու տայ այն պարագան, որ զինք երկիրները գնելու համար վերջին անգամ (1758) ղեկնեա խրկուած պատգամաւորաց մէջ լին ընտրած է մինչդեռ գիտնէր թէ ինքն որ ճամբաներն առ այս պատրաստողը: Ան մտածել կու տայ այն պարագան ալ, որ երբ Նիդեռլանդները քաղաքային վարչութիւնն երեսփոխանները խրկեց, այն խրատը գրաւ առնելուն, որ զգուշանաւ ու չըլլայ թէ անանկ ուրիշ բանի մը խլովն կամ բան մը սկսին որ հասարակութեանն անպատուութիւն բերէ: Եւ գիտնէր թէ խրատն ու զգուշութիւնը հոն պէտք է, ուր որ հարկաւոր է:

Ուստի այս ճամբով ու այս վարմունքով՝ ինկանստեան ինք զինք իւր քաղաքացեացն առնել չէ թէ բարձրացուցած ու յարգել եւ հեղեղութիւնը ոչ թէ մեծցուցած ու անցնցած է, այլ ընդ հակառակն շայեւն իրմէն բոլորովին խրատացած ու հետացուցած է. որուն հետեւութիւնն ան եղաւ որ հետ զհետէ ամենուն երեսն ինկած ու մոռացութեան մէջ թաղուած է:

Եթէ մեր այս ենթագրութիւնը չունի հիմն, եթէ չէ այս պատճառն որ Միլնա ինկանստեան իր ժողովրդեան աչքէն լուծ է, այն ստեն կը մնայ երկրորդ պատճառն, այսինքն իր սաստիկ ընդդիմութիւնն ու հակառակութիւնը նոր կամ Գրիգորեան առամարին Նիդեռլանդներու մոցընեկուն գէմ, որ բաւական խռովութեանց պատճառ եղած է, եւ կամ 100 ոսկւոյն աւ վրանին ինկելները:

Ասոց վրայ ուրիշ տեղ բաւական ընդարձակ խօսած ենք: Ուստի եւ զասոնք կրինելու տեղ՝ կը խրկենք ընթերցողներն մէջ շնորհիւն 1891 տարւոյն Հոկտեմբերին թուոյն (էջ 301—307),

ՅՈՂԷ. ԱՆՅՈՒ

1 Յեւ «Հանդէս Աւ» 1898, թ. 11, էջ 382:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ձ Ե Ն Ո Ր Գ Լ Ե Կ

Համեմատութիւն Ռուսաստանի արտ. ինքն:

«Կիստողութեան առնելով որ Ձենոր Գլակ կողմած մատենագրի հիմնաւոր քննութեան եւ նորա հետ կապուած կարեւոր խնդիրներ վերընակն լուծմանը շատ կը նպաստէ նորա բնագրի համահարկութիւնը՝ ուսումնասիրութիւնը հնագոյն հայ պատմագիրների գրուածների հետ, — բացատրելով նորա հրչափով ինքնուրոյն կամ մուրացածոյ, որպէս եւ իր դարու հեղինակ լինելը, — եւ ձեռք գրելի այդ տեսակետից հետազոտութիւնը՝ «Ձենորայ Նորոյ Յարոյց Յարոյց Պատմութիւն», իմ աշխատութեանս արգասիքը — առ այժմ համեմատական նիւթերը — առաջարկում եմ հասարակ մեր բանասէրներին՝ լնդելով իւր ժամանակին հետզհետէ հաղորդել եւ այդ նիւթերի ուսումնասիրութեան վերայ հիմնած քննադատութիւնը եւ հետեցրած երդակացութիւնները: Թէեւ այժմէն իսկ չեմ կարող ծածկել որ ես եւս հակամա եմ այն հայեացքին, ըստ որում Ձենորի գրուածը արարեւ ի. գարու մի հայի կարկասանք համարելու է:

* * *

Ձենորի բնագիրը ըստ Վենետիկեան տպագրութեան՝ բաղկացած է 42 երեսից, որից 13ը նուիրած է Ղաւառաբէր եւ Նեաբորից Ղեւոնդիս Արքեպիսկոպոսի թղթակցութեան եւս եւ բուն աշխատութեան Առաջարանին, ուր բացատրած է

* Յաջող հետաքննական ուսումնասիրութիւնն, որ «Ձենորայ», անուը կող ծանօթ պատմագրութեան աղբիւններն ընթերցողաց առնել ղնել կը շանայ, խաւրուած է մեզ Լազարեան մեմուարսն մէջ յայտնելի ուսուցիչ Գր. Գր. Խալաթեանցէ: Այս անգամ ղնելով միայն սկզբան փորո մաս մը՝ յաջող թուով պիտի շանանք նորապիտան ամբողջը: Բաղձալի է որ համեմատութեան յաջողը մանրամասն քննադատութիւնն, զոր կը խոստանայ Նիդեռլանդ ժամանակին ի լոյս մուծայից:

ԽՄՐ.

1 Մի թեթեւ համեմատութիւն Ձենորի եւ խորեանց ու գրուածների (Ե. Մ.) լոյս տեսաւ «Հանդէս Աւ»-ին, 1890, թ. 1, էջ 4:

2 Հ. Յովսէփ Գալթիանտ. (Սեբեդե իրագրութեանց Զոյց, Մտնել Բ) միջնով Ս. Նիքիմայ առթիւ Ձենորի գրութեան մէջ է 79 դարուն, նոյն գարուն Սեբեդեի կողմէն քանուած Սեբեդեանցեանի գրութեան պէս, շմուռ. այս մասին նաեւ «Հանդէս Աւ», 1889, թ. 3, էջ 50—51 եւ «Հանդէս Աւ»-ին, 1891, թ. 8, էջ 44, (Մատենախօսութիւն 2, Զ. 3.)

3 Պատմութիւն Յարոյց զոր թարգմանեց Ձենոր Աւթի, Վենետիկ, Ս. Ղաւար, 1832, Թ: